



**Тетяна Олексіївна Журавель,**  
кандидат хімічних наук, доцент  
Дніпропетровської медичної академії,  
директор Дніпропетровського обласного  
медичного ліцею-інтернату «Дніпро»,  
Заслужений працівник освіти України,  
м. Дніпропетровськ, Україна



**Вікторія Валеріївна Зюзь,**  
практичний психолог  
Дніпропетровського обласного  
медичного ліцею-інтернату «Дніпро»,  
м. Дніпропетровськ, Україна

УДК 37.014.13

## БУЛІНГ НАД ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ – АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

*Обучение и развитие одаренных детей требует не только разумно построенного учебного процесса, углубленного обучения, но и обеспечения благоприятного психологического климата в образовательной среде. С целью совершенствования составляющих учебно-воспитательного процесса были сравнительно исследованы явления буллинга и моббинга по оценкам одних и тех же школьников, которые учились в обычных школах и поступили в медицинский лицей.*

**Ключевые слова:** буллинг, моббинг, одаренные дети, межличностные отношения, образовательная среда, факторы, которые вызывают и исключают насилие.

*Training and development of gifted children requires not only reasonably constructed educational process, in-depth training, but also to ensure a favourable psychological climate in the educational environment. In order to improve the components of the educational process we studied the phenomenon of bullying and mobbing as it was estimated by the same students who were studying in mainstream schools and enrolled in medical high school.*

**Key words:** bullying, mobbing, gifted children, interpersonal relationships, educational environment, the factors that cause and eliminate violence.

Дніпропетровський обласний медичний ліцей-інтернат «Дніпро» – єдиний в області медичний ліцей для профільного поглибленого навчання відібраних на конкурсній основі обдарованих учнів з міст та сіл області. Медичний ліцей працює в системі безперервної профільної освіти медичної академії та має статус спеціалізованої школи-інтернату з поглибленою підготовки дітей у галузі природничих наук. Також ліцей здійснює ліцензовану професійну підготовку учнів за спеціальністю «Молодша медична сестра з догляду за хворими».

Медичний ліцей «Дніпро», як експериментальний навчальний заклад Всеукраїнського рівня, активно працює над визначенням чинників, що можуть стимулювати, ефективно впливати, створювати сприятливі

умови для виховання і навчання обдарованих учнів. У ліцеї навчаються діти з усієї області (зі шкіл та сіл), із сімей різного рівня матеріального забезпечення, а також діти, які проживають не лише вдома, але й в гуртожитку. У суспільстві існують уявлення про особливий статус обдарованих дітей у дитячих колективах, яких можуть цькувати, ігнорувати тощо. Актуальним є питання: чи має місце насильство у дитячих колективах ліцеїв та шкіл, з яких обдаровані діти приїшли на навчання до медичного ліцею «Дніпро»?

Перед педагогічним колективом ліцею постає першочергове завдання впроваджувати попереджувальні заходи, що мають на меті знижувати прояви такого негативного явища, як насильство в дитячих колективах. До ліцею вступають діти з різних шкіл.



У новий колектив вони несуть психологічний відбиток відносин, що склалися у попередніх шкільних колективах. Спостерігається своєрідна інерційність відносно правил та норм поведінки, вироблених і закріплених у попередніх навчальних закладах.

На сьогоднішній день насильство у масовій свідомості розцінюється як негативне явище, тому думки психологів та працівників правоохоронних органів, соціальних служб та педагогів спрямовані на попередження та викорінення цього соціально небезпечного явища. У буденній свідомості булінг означає «цькування», «гноблення» людини. Цькування є частим явищем у навчальних закладах: учні висміюють та знушаються над однолітками, які не так, як прийнято у їхньому середовищі, одягаються, мають блискучі успіхи у навчанні тощо [1].

Проблема булінгу, як психологічна, була окреслена ще в 1970–80-х рр. у Швеції, потім в Німеччині, Польщі та інших країнах Європи. Важливо, що саме слово «булінг» пов'язано з довготривалим виключенням особистості, учня, дитини з групи, класу, колективу. Булінг – це регулярне та цілеспрямоване нанесення фізичної та душевної шкоди людині або дитині. Це довготривале «відторгнення» дитини більшістю членів колективу (класу чи групи). Як показують дослідження, актуальним в учнівських колективах стало поняття «мобінг» (від англ. *mob* – натовп, глум) – психологічний терор, що здійснює група по відношенню до особистості.

За даними психологічних літературних джерел, найчастіше жертвами шкільного насилля стають учні, які мають:

- фізичні недоліки або вади – ті, хто носять окуляри, діти зі зниженим слухом або з руховими порушеннями;
- особливості поведінки – замкнуті або імпульсивні діти;
- особливості зовнішності – діти з рудим волоссям, веснянками, капловухі, з кривими ногами, особливою формою голови, нестандартною вагою тіла (повнота або худорлявість) тощо;
- страх перед навчальним закладом;
- відсутність досвіду життя в колективі (так звані «домашні» діти);
- хвороби – епілепсія, заїкання, порушення мовлення, дисграфія (порушення письмової мови), дислексія (порушення читання), дискалькулія (порушення здатності до рахування) тощо;
- низький рівень інтелекту та труднощі у навчанні;
- обдарованість;
- неохайний вигляд – діти, які не стежать за чистотою власних речей, мають неприємний запах;
- слабку фізичну підготовку – фізична слабкість дітей, невпевненість, емоційність, тривожність.

З аналізу літературних джерел стає зрозуміло, що найчастіше мобінг відбувається під час навчальних занять. Однак, коли клас зосереджений на навчальній діяльності, учні менше відволікаються і заважають іншим, а порушень дисципліни стає менше.

Продуктивність навчання стає частиною системи норм вищого порядку, що не лише забороняють, наприклад, безлад і хуліганство, але визначають чіткі орієнтири бажаного та нормального.

Показовим індикатором стану насильства є соціально-психологічний клімат у класному колективі. Якщо клас дружний, то у відносинах між його членами менше напруги. Напруга виникає, коли між дітьми є певний дисбаланс або розбіжність симпатій. Якщо ж клас недружний, то в окремих учнів може актуалізуватися мотив влади, тому що приємно підкорити собі того, хто тобі не подобається. Зрозуміло, що це призводить до посилення агресивності.

Учителі зазвичай недооцінюють частоту та масштаби булінгу, насамперед через те, що погано уявляють все різноманіття його проявів. В основному вони звертають увагу на фізичні форми булінгу, вважаючи їх більш небезпечними. Насправді ж вербальні та непрямі форми булінгу травмують психіку дітей набагато частіше.

Оскільки мобінг є явищем, що не може бути непоміченим учителем, батьками, іншими дітьми, то в ліцеї не помітити існування такого виду насильства неможливо. Натомість булінг є більш прихованою формою насильства, цькування та ігнорування. Оскільки наш навчальний заклад – Дніпропетровський обласний медичний ліцей-інтернат «Дніпро» – створено для обдарованих учнів, то цікаво було дослідити наявність булінгу над обдарованими дітьми у попередніх навчальних закладах, в яких навчалися вихованці ліцею, та у медичному ліцеї. У медичному ліцеї створено такий психологічний мікроклімат, щоб учням цікаво навчатися та розвиватися.

Талановиті діти, які навчаються у медичному ліцеї «Дніпро», не лише мають задатки, але й демонструють високі результати на ЗНО, олімпіадах, конкурсах-захистах науково-дослідницьких робіт. У 2013/2014 навчальному році у предметних олімпіадах різного рівня брали участь майже 70 % від загальної кількості учнів. На обласному етапі Всеукраїнських учнівських предметних олімпіад наші учні посіли 29 призових місць, 1 призове місце – на Всеукраїнському етапі олімпіади.

Призерами обласного етапу конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України стали 16 учнів медичного ліцею, 4 з них взяли участь у Всеукраїнському етапі конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН України та посіли 4 призових місця.

Ліцеїсти отримали високі результати на зовнішньому незалежному оцінюванні – 1 учениця отримала 400 балів з хімії та біології, 5 ліцеїстів – 200 балів з хімії, 13 учнів отримали на ЗНО з профільних предметів більше 195 балів. Отже, можна впевнено стверджувати, що медичний ліцей – осередок обдарованих дітей, які становлять інтелектуальну еліту України.

Для нашого дослідження було двічі опитано 139 ліцеїстів: перший раз – щодо булінгу в попередньому навчальному закладі, після якого вони вступили



до ліцею; другий раз – щодо булінгу в нинішньому ліцейному середовищі. Опитування проводилось у II-му семестрі, тобто адаптаційний період уже мав закінчитись. Для діагностики булінгу використовувався «Опитувальник діагностики насильства і булінгу в школі» Kim Su Jeong у модифікації В. Р. Петросянц.

На запитання: чи існувала проблема насильства у попередньому навчальному закладі, з якого перейшли обдаровані діти, позитивну відповідь дали 64 % дев'ятикласників, 46 % десятикласників та 44 % одинадцятикласників. Тими, хто здійснював у попередніх навчальних закладах насильство над дітьми, на погляд опитаних, переважно є старші учні (39 %, 56 та 61 % відповідно). У ліцеї проблема насильства об'єктивно не спостерігається, але може відчуватися суб'єктивно, як інерційний чинник, що походить від попередніх навчальних закладів. На погляд опитаних, проблема булінгу становить в ліцеї 14 %, 17 та 23 % відповідно, що свідчить про значно кращу ситуацію щодо психологічної безпеки ліцейного середовища.

Ми просили оцінити за 3-бальною шкалою ступінь поширення різних форм насильства у попередніх навчальних закладах, з яких перейшли діти, та, якщо такі є, в ліцеї. Приємно відмітити, що в ліцеї порівняно з попередніми навчальними закладами значно сприятливіші умови для розвитку обдарованих дітей (табл. 1).

У ліцейному середовищі явища насильства спостерігаються значно менше, адже там навчаються діти, поєднані спільними прагненнями та приблизно з однаковим професійним спрямуванням, високим рівнем розумового розвитку та академічно обдаровані. Окрім того, педагогічний колектив ліцею дає педагогічну оцінку таким діям та застосовує упереджувальні кроки щодо профілактики булінгу в ліцейному середовищі.

Булінг, який мав місце у попередніх навчальних закладах, негативно позначався на емоційному стані учнів: 22 % відчували страх, 41 – ненависть,

47 – озлобленість, 22 – жах, 7 – провину, 28 – пригніченість, а 16 % – байдужість.

Найчастіше у попередніх школах інші учні здійснювали булінг через те, що жертва булінгу ігнорувала кривдника (16 %), подобалася вчителю більше, ніж кривдник (21 %).

Нам цікаво було дізнатися: чи є у загальноосвітніх навчальних закладах негативне сприйняття учнів, які прагнуть знати багато? Які саме почуття викликає прагнення до високих результатів: відчуття підтримки, заздрощі, певні коментарі тощо? Яке ставлення в ліцейному середовищі до дітей, які орієнтовані на високі результати? Чи стають прикладом для наслідування переможці олімпіад та інтелектуальних конкурсів? Що націлює дітей на підвищення вимогливості до себе та отримання кращих результатів?

Відповіді на поставлені запитання будуть корисним для педагогічного колективу. Вони допоможуть дізнатися про особливості переходу дітей до іншого дитячого колективу з іншими вимогами до поведінки, життєвих цінностей, форм самопрояву.

Про негативне сприйняття у попередньому навчальному закладі учнів, які прагнуть знати більше, 39 % опитаних відповіли «так», у той час, як в ліцеї таку відповідь дало лише 5 %. У попередніх навчальних закладах прагнення до високих результатів успішних учнів викликало наступні реакції: підтримка – 41 %, заздрощі – 36, насмішки – 26, радість за іншого – 23, бажання прагнути до таких самих результатів – 56, а байдужість – 5 %. Щодо ліцею, то в обдарованих учнів у відповідь на успіхи ровесників виникають такі реакції: підтримка – 77 %, радість за іншого – 74, бажання прагнути до таких саме результатів – 82, а от заздрощі та агресія – 10 і 5 %. Отже, як видно з результатів анонімного опитування, у ліцеї наявний дух колективізму, що характеризується позитивним ставленням до успіхів інших та прагненням досягти кращих результатів.

Таблиця 1

## Порівняння результатів опитування ліцеїстів

	Попередня школа				Медичний ліцей			
	1	2	3	немає	1	2	3	немає
Грубість	41 %	10 %	18 %	31 %	20 %	0 %	0 %	80 %
Насміхання	36 %	18 %	18 %	28 %	20 %	3 %	0 %	77 %
Утиск	39 %	13 %	3 %	45 %	5 %	0 %	0 %	95 %
Підніжки	33 %	5 %	5 %	57 %	5 %	0 %	0 %	95 %
Зштовхування зі сходів	21 %	3 %	3 %	73 %	5 %	0 %	0 %	95 %
Побиття	10 %	10 %	0 %	80 %	5 %	0 %	0 %	95 %
Плітки та інтриги	26 %	18 %	31 %	25 %	31 %	3 %	0 %	66 %
Погрози (залякування)	26 %	8 %	0 %	66 %	8 %	0 %	0 %	92 %
Здирництво грошей та інших предметів	23 %	5 %	0 %	72 %	5 %	0 %	0 %	95 %
Цілеспрямоване руйнування чужої власності	26 %	5 %	5 %	64 %	8 %	0 %	0 %	92 %
Ізолювання	18 %	13 %	10 %	59 %	13 %	0 %	0 %	87 %
Поведінка і жести сексуального характеру	23 %	3 %	5 %	69 %	7 %	3 %	0 %	90 %
Приниження	21 %	18 %	13 %	48 %	13 %	0 %	0 %	87 %



Щодо ситуації в ліцеї, то 80 % учнів стверджують, що ніколи не відчували цькування. З тих дітей, які відчули булінг на собі, 12 % не усвідомлюють його причини. Також варто зазначити, що ліцеїсти обирають більш конструктивний підхід до розв'язання проблеми булінгу: 14 % намагаються пояснити, що так вчиняти не можна, а 8 % уникають місць, у яких відбувається булінг. Разом із тим у попередньому навчальному закладі, 22 % дітей, які були жертвами насильства, ні з ким не розмовляли, 18 % уникали місць насильства, а 21 % дітей робили вигляд, що нічого не сталося.

Занепокоєння викликає той факт, що 40 % жертв булінгу в попередньому навчальному закладі розв'язували цю проблему самотужки і лише 1,5 % опитаних повідомляли психологу про факт насильства. У ліцеї більш довірливі стосунки складаються з батьками жертв, яким діти повідомляють про свої негаразди (9 %). Понад 90 % опитаних ліцеїстів зізнались, що під час навчання в ліцеї жодного разу не брали участі у цькуванні іншого учня, тоді як у попередніх навчальних закладах цей показник становив 60 %. Це можна пояснити дотриманням дисципліни в ліцеї та відповідною реакцією педагогічного складу ліцею і адміністрації закладу.

На початку навчального року та продовж навчально-виховного процесу в ліцеї куратори класів неодноразово нагадують учням про правила внутрішнього розпорядку та обов'язковість їх дотримання. Негативні вчинки дітей знаходять відповідну педагогічну оцінку, прозору для інших дітей (навіть, догани, що виносяться до відома учнів, упереджують подібні дії насильства у майбутньому). Позиція ліцею щодо насильства така: «Відсутність адекватного покарання призводить до всездозволеності». Тому в ліцеї явище булінгу зустрічається значно рідше, ніж у загальноосвітніх навчальних закладах. Цьому сприяє і той факт, що в класах панує сприятливий соціально-психологічний клімат групи. Анонімне опитування показало, що 84 % ліцеїстів оцінюють соціально-психологічний клімат у класах на «4» і «5» за 5-бальною системою, а 91 % опитаних, за можливості вибору місця навчання, обрали б медичний ліцей «Дніпро».

Підсумовуючи відповіді учнів старших класів щодо шкільного насильства, можна зробити висновок, що булінг над обдарованими дітьми у загальноосвітньому навчальному закладі існує.

Формою ефективного навчання і розвитку обдарованих дітей вбачається створення освітнього середовища з вираженою профільністю, високою

пізнавальною мотивацією до навчання, об'єднаною загальною корпоративною культурою навчального закладу, сприйняттям норм та правил поведінки, засвоєнням поняття дисципліни. Ліцей – це старша школа, що застосовує для підлітків різні форми популяризації прикладів цивілізованої поведінки і правил етикету. Цьому сприяють виховні заходи, що розвивають правову грамотність і загальну культуру. Традиційним стало проведення на базі медичного ліцею «Дніпро» правових брейн-рингів за участю п'яти ліцеїстів м. Дніпропетровська з нагоди Всеукраїнського тижня права. Значна увага педагогічного колективу приділяється підтримці талановитих дітей, схильних до співу, музики, хореографії, оскільки це не лише формує всебічно розвинену особистість, а й розвиває лідерські якості, здатність працювати в команді. У 2014 р. вдруге за історію існування ліцею проводився хімічний турнір (перший турнір відбувся у 1998 р.), що дозволяє учням змагатися в командах та навчатися груповій комунікації, згуртовує шкільні колективи, формує в учнів впевненість у власних силах та дає творчий поштовх.

Таким чином, така систематична цілеспрямована діяльність впливає на формування позитивного іміджу та статусу ліцею, що за даними рейтингу журналу «ТІМО» належить до десятки лідерів найкращих освітніх закладів України. Ми пишаємося цим результатом і впевнені, що створення доброзичливої атмосфери є однією зі складових, що забезпечують для освітнього середовища сприятливий психологічний клімат.

Однак актуальним питанням залишається популяризація психологічної культури учнів, коли у разі насильства вони готові звернутись за допомогою до психолога, батьків, учителів, а не розв'язувати проблеми самотужки..

### Використані літературні джерела

1. *Ильин Е. П.* Психология агрессивного поведения [Текст] / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2014. – 368 с.
2. *Кон И. С.* Что такое буллинг и как с ним бороться? [Текст] // Семья и школа / И. С. Кон. – 2006. – № 11. – с. 15–18.
3. *Малкина-Пых И. Г.* Психология поведения жертвы. Справочник практического психолога [Текст] / И. Г. Малкина-Пых. – М.: ЭКСМО, 2006.
4. *Серова Т.* Если ваш ребенок стал «козлом отпущения» [Текст] // Семейная психология / Т. Серова. – 2003. – № 13.